

НІГІЛІЗМ І ГУМАНІЗМ — АНТИПОДИ Й КАТЕГОРІАЛЬНА ОСНОВА СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ІДЕАЛУ

Корнієнко В. О., канд. історичних наук, доцент (ВДТУ, м. Вінниця)

Навряд чи хтось стане заперечувати, що наше суспільство вимагає сьогодні певної програми свого розвитку, більш того, має потребу в певному ідеалі, насамперед, як у "путівникові", в переосмисленні розхожих констатацій із приводу кращої облаштованості суспільства. Нація, що має перед собою ідеал суспільства, одержує життєву психологічну енергію, вельми важливу для неї в критичній ситуації. Але, насамперед, такий ідеал створити спочатку необхідно для усвідомленого і цілеспрямованого впливу на відповідний суспільний процес, створення реальних передумов для намічених економічних, соціальних і політичних змін у їхньому фундаменті — у людині. Тому пошук навіть не просто ідеалу, а системи ідеалів є сьогодні для України найважливішою проблемою, але і, напевно, найбільш важкою.

Разом з тим, загальним фоном, на якому будуються сьогодні уявлення багатьох громадян України стала невіра і нігілізм щодо можливості вибору того шляху, який виведе наше суспільство з економічної та політичної кризи.

Нігілізм (ніщо) у широкому розумінні — це заперечення узвичаєних цінностей, ідеалів, моральних норм, культурних традицій; у вузькому - заперечення сенсу людського життя. Тобто, розуміння сенсу самого життя людини — є помилковим і вигаданим, але він не має ані переконливого пояснення, ані гідного виправдання. Тому людина має намагатися жити без якихось глобальних уявлень, прагнучи досягти лише конкретні й локальні цілі, обумовлені конкретними і локальними чинниками. Хоча поняття нігілізм з'являється ще у німецького мислителя Ф. Г. Якобі (1743-1819), у своєму дійсно віровчительному значенні воно уперше виступає в Ніцше. Відомий мислителя, Жан-Поль Сартр (1905-1980), щодо суті нігілізму висловився ще точніше: "Будь-яка істота народжується без причини,

продовжує себе по слабості й умирає випадково". Отже, людина не може знати визначальних чинників свого життя, тому вона має прагнути відмовитися від будь-якого осмислення його і жити бездумно.

Ці невіра і нігілізм мають під собою певний ґрунт, який потребує певного філософсько-політологічного переусвідомлення.

Так, вирішуючи проблеми розвитку українського суспільства, ми з подивом запитуємо себе: яким чином перетворення, що починалися із самими благими намірами, в остаточному підсумку призводять до зовсім іншого результату, а реалізація ідеалів гуманістичної думки в остаточному підсумку має своїм результатом руйнування самих цих ідеалів? [1]. І це відноситься не тільки до України та її проблем, але і до тих труднощів, з якими зіткнулася сучасна цивілізація в цілому.

Тому, насамперед, як видається, розглядаючи принципи гуманізму як фундаментального в справі визначення духовних цінностей майбутнього суспільства, слід уточнити його зміст. Така корекція набуває значення не тільки як актуальна теоретична проблема, але і як практичне завдання. Ця необхідність, можливо, базується і на тому, що проголосивши загальнолюдські принципи гуманізму, людська думка не змогла виробити єдиного теоретично обґрунтованого позитивного ідеалу.

Як показало дослідження історичної еволюції ідеалу, проведеного автором цієї статті [2], це в принципі неможливо зробити, тому що формулюванню й осмисленню піддається лише кінцеве, схоплене розумом, а в даному випадку йдеться про абсолютне. Правда, можна заперечити, що позитивний ідеал існує і давно затверджений християнською догматикою і мораллю — це особистість Ісуса Христа. Вона, ця особистість, має всі атрибути позитивного в абсолютній формі, але лише тому, що не виводиться тільки раціональним шляхом, а як ідеал, припускає наявність віри в його існування, а не логічного доказу.

Тому кращими досягненнями тут, очевидно, і є теорії "загального блага", справедливого улаштування всього людства, соціалістичні і

комуністичні проекти. У своїй теоретичній формі вони дійсно привабливі, але логічно дозволяють виправдати будь-які способи на шляху досягнення ідеалів, що звідси випливають. Справа в тому, що маючи абстрактну форму абсолютного і претендуючи на його роль, ці ідеали не можуть вміщувати абсолютне, а тому є негативними в зазначеному тут сенсі.

Але сьогодні проблема не тільки в тім, що із самої природи людини випливає прагнення до свободи, справедливості, діяльній участі в тім, що відбувається навколо — усе це системні компоненти гуманістичного ідеалу. Проблема в тім, що людина в ХХ сторіччі потрапила у складну ситуацію. З одного боку, ряд старих гуманістичних уявлень виявилися в чомусь неспроможними і мають потребу в переосмисленні. З іншого боку, трансформації, що відбуваються в рамках сучасної цивілізації, припускають зростання можливостей окремого індивіда. Це створює передумови для реальної гуманізації людського світу. Це означає необхідність переосмислення старих принципів, відмови від деяких уявлень і утопічних домагань "старого" гуманізму і разом з тим вироблення його нового розуміння. Як представляється, саме за такий підхід до проблеми гуманізму її обговорення перетворюється в спосіб аналізу глибинних питань, зв'язаних із трансформаціями сучасної цивілізації і культури, більш того, з умовами самої виживаності людини і її культури сьогодні.

Для України все це особливо важливо, тому що в даному випадку йдеться про форми і способи входження в сучасний цивілізаційний процес і збереження себе як самостійної культури.

Однак почнемо з тієї особливості, що сьогодні в Україні досить складно говорити про гуманізм. Міркування на цю тему дуже часто сприймаються або як утопізм, що не має нічого спільного з реальним життям, або як свідоме приховування негуманної й антигуманної дійсності. На те існують свої глибинні підстави.

Насамперед, усе ще існує думка про те, що гуманістичні слова, якими колись оперувала офіційна ідеологія протягом багатьох десятиліть,

використовувалися просто з метою свідомого обману, прикриття антигуманної репресивної практики тоталітарного режиму, коли гуманістична фразеологія була просто модною. Сьогодні ясно, що такі гасла як «Усе для блага людини, усе в ім'я людини» прикривали аж ніяк не гуманну практику. Тому сьогодні за допомогою тільки розмов про гуманізм не можна зрозуміти, що в дійсності в Україні відбувається. Скажемо, яке відношення мають принцип і ідеали гуманізму до того, що сьогодні має місце в нашому житті: жебракування, аморальність, корупція, агресивність, жорстокість, насильство і т.д.? У цьому випадку розмови про гуманізм є або повним нерозумінням нашої сумної дійсності, або ж свідомим лицемірством.

Існує також інша особливість, зв'язана з «непривабливістю» гуманістичних ідеалів і принципів. Справа не просто в ті, що гуманістична фразеологія була ідеологічним прикриттям антигуманної практики. У дійсності існувала істотна розбіжність між тією формою гуманізму, що проповідувалася, і тією антилюдяною дійсністю, що виникала в результаті втілення гуманістичних принципів.

Хоча людина і представлялася вищою метою розвитку, шлях до цієї мети лежав через насильство, диктатуру, розв'язання боротьби, ворожнечі і злості, через придушення і знищення цілих класів. Тому практичне втілення гуманістичних ідеалів не могло не привести на практиці до антигуманних наслідків.

Наприклад, коли декабристи обговорювали ідею фізичного усунення царської сім'ї, Павло Пестель, підраховуючи кількість гаданих жертв, відчув жах, коли це число перевищило тринадцять. Керівник і основний виконавець розстрілу Миколи II і його родини — Я. Юровський уже не жахався ні в момент убивства, ні після. Навпаки, він вважав, що виконав свій вищий обов'язок, виправдав своє життя і долю, виходячи з ідеї майбутнього щастя всього людства. Достатню глянути в бабелівську "Конармію", щоб побачити, як в ім'я створеного ідеалу губилася свідомість цінності окремого людського життя, вироблялася навичка до військово-терористичного способу вирішення

будь-яких нагальних проблем, що збереглася і після того, як були розбиті Юденіч, Врангель, Денікін, Колчак та інші. Здійснення гуманістичного ідеалу, як не парадоксально, постійно було пов'язано з насильством. Отже, цей парадокс суспільна свідомість осягнула досить давно, коли масова нелюдська практика з'єдналася із найгуманішими гаслами про людяність, справедливість, добро і щастя.

Але якщо це так, то, може бути, справа не проста в тім, що гуманістичні слова прикривають антигуманне становище справ, а в тім, що сам концепт гуманізму в самих своїх основах несе відповідальність за нелюдські результати його практичного застосування.

Існує і ще одна особливість, у зв'язку з якою критиці піддається сам ідеал і гуманізм взагалі. Ця критика заходить найбільш далеко, стверджуючи, що гуманізм як ідеал і орієнтир життєдіяльності зазнав поразку скрізь, тому що призвів до розриву між людиною і буттям, до відчуження від людини створеної нею реальності, що сама закабалила людину, до втрати життєвих і культурних коренів. Звідси робляться навіть висновки про те, що варто не тільки відмовитися від гуманістичної фразеології, але і відмовитися від самого ідеалу гуманізму, оскільки його прийняття приводить до небезпечних наслідків. Але який же, дійсно, висновок варто зробити?

Насамперед, не викликає сумніву необхідність у переосмисленні в цілому сучасного ідеалу гуманізму. Однак ні в якому разі не можна погодитися з висновком про відмову від соціально-культурних ідеалів взагалі і від ідеалу гуманізму зокрема. Як підкреслював С. Франк, "...справа не в тому... які саме ідеали намагаються здійснити; справа — у самому способі їхнього здійснення, у якійсь основній, не залежній від приватного політичного змісту морально-політичній структурі ставлення до життя і дійсності в ім'я суспільного ідеалу" [3]. Дійсно, основу радянського досвіду практичного втілення соціалістичної ідеї складав ідеал, котрий у процесі його реалізації перетворився на самодостатню силу, яка відторгла марксову заповідь "вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх" і

виявила кардинально протилежну закономірність. О. Іваницька висловлює її в такій формулі: "Ідеал вимагає жертв. І чим вищий, чим світосайніший ідеал, тим більше крові за нього ллється, як тільки він стає орудою до дії" [4]. Але так чи інакше і сьогодні саме тверезий і реалістичний аналіз людини, її культурного і соціального світу свідчить про непереборну роль ідеалів, ціннісних систем і морально-світоглядних орієнтирів, поза якими і без яких уся людська діяльність утрачає зміст і критерії оцінки і тому стає неможливою.

Перелік посилань

1. Корнієнко В. Республіка, яку ми обираємо: ідеальна політика, чи політичний ідеал? // Віче. — 2000. — №10. — С.34.
2. Корнієнко В. О. Еволюція політичного ідеалу (від плюралізму до синтезуючої єдності). — Вінниця: Універсум, 1999. — 430 с.
3. Франк С. Л. Крушение кумиров. — М., 1990. — С.127.
4. Іваницька Е. Не соблазняйте нас идеалом // Знамя. — 1991. — №12. — С. 231.